
Библиотека „KOINONIA” 37

Тери Иглтон

ЗАШТО ЈЕ МАРКС БИО У ПРАВУ

Наслов оригинала:
Why Marks Was Right, by Terry Eagleton
©2011 by Yale University
Originally published by Yale University Press
©за српски језик Издавачка кућа Плато

Уредник
Илија Марић

ТЕРИ ИГЛТОН

ЗАШТО ЈЕ МАРКС БИО У ПРАВУ

Превод с енглеској
Драгиња Марић

Београд
2016

За Дома и Хади

ПРЕДГОВОР

Ова књига је проистекла из једне упечатљиве мисли: шта ако су сви најпознатији приговори Марксовом делу погрешни? Или су, барем, ако нису сасвим безумни, углавном такви.

Овим не сугеришем да Маркс никада није погрешно. Нисам од оне левичарске сорте која лицемерно даје на знање да је све отворено за критику, а онда, када их упитају да наведу три главне критике Маркса, напрасито заћуте. То да имам сопствених сумњи поводом неких његових идеја требало би да се довољно јасно види из ове књиге. Али он је довољно често био у праву поводом довољно важних питања да називати се марксистом буде разумно самоодређење. Ниједан фројдовац не умишља да Фројд никада није направио глупу грешку, баш као што ниједан љубитељ Алфреда Хичкока не брани сваки кадар и реченицу сценарија тог мајстора. Намера ми је да представим Марксове идеје не као савршене, већ као уверљиве. Да бих то показао, у овој књизи узимам десет најстандарднијих критика Маркса, без неког посебног реда по важности, и покушавам да их оповргнем једну по једну. Притом, такође, настојим да пружим јасан, приступачан увод у његову мисао за оне који нису упознати с његовим делом.

Комунистички манифест је описиван као „без сумње убедљиво најутицајнији текст написан у деветнаестом веку”.¹ Врло мало мислилаца је, насупрот државницима, научницима, војницима, верским личностима и слично, променило ток стварне историје одлучно као његов аутор. Не постоје картезијанске владе, платонистички герилци или хегеловски трговачки синдикати. Чак ни Марксови најнеумољивији критичари не би порекли да је преобразио наше разумевање људске историје. Антисоцијалистички мислилац Лудвиг фон Мизес описао је социјализам као „најмоћнији реформаторски покрет за који се икад знало у историји, први идеолошки правац који није био ограничен на део човечанства, већ су га подржавали људи свих раса, нација, религија и цивилизација”.² Ипак, проноси се необична идеја да се Маркс и његове теорије сада могу безбедно закопати – и то након једне од најразорнијих криза капитализма коју историја бележи. Марксизам, који је дуго био теоријски најбогатија, политички бескомпромисна критика тог система, сада се спокојно отпрема у праисторију.

Та криза је барем значила да је реч „капитализам” обично замаскирана неким чедним псеудонимом као што је „модерно доба”, „индустријализам” или „Запад”, поново постала актуелна. Можете препознати да је капиталистички систем у невољи када људи почну да причају о капитализму. То показује да је систем престао да буде природан као ваздух који дишемо и, уместо тога, може се посматрати као, историјски гледано, прилично скорашњи феномен, што и јесте. Штавише, све што се родило, увек може умрети, што је разлог из

---

¹ Peter Osborne, у: Leo Panitch and Collin Leys (ed.), *The Communist Manifesto Now: Socialist Register* (New York, 1998), стр. 190.

² Цитирао Robin Blackburn, „Fin de Siecle: Socialism after the Crash“, *New Left Review*, бр. 185 (јануар/фебруар 1991), стр. 7.

ког друштвени системи воле да се представљају као бесмртни. Баш као што вас напад денга грознице изнова нагони да постанете свесни сопственог тела, тако се права природа неког облика друштвеног живота може уочити када он почне да се руши. Маркс је био први који је идентификовао историјски објекат познат као капитализам – показао како је настао, по којим законима је функционисао и како би се могао окончати. Баш као што је Њутн открио невидљиве силе познате као закони гравитације, а Фројд разоткрио функционисање невидљиве појаве познате као несвесно, тако је Маркс раскринкао наш свакодневни живот и открио неопазиви ентитет познат као капиталистички начин производње.

У овој књизи врло мало говорим о марксизму као моралној и културној критици. Разлог томе је што то није замерка која се генерално ставља марксизму, и зато се не уклапа у формат моје књиге. По мом мишљењу, међутим, изузетно богат, плодан скуп марксистичких дела у том духу разлог је сам по себи да човек стане на страну марксистичке баштине. Отуђење, претварање друштвеног живота у робу, култура похлепе, агресије, сулудог хедонизма и растућег нихилизма, стално отицање смисла и вредности из људског постојања: тешко је наћи интелигентну расправу о овим питањима која озбиљно не дугује марксистичкој традицији.

У раним данима феминизма, неки неспретни, премда добронамерни писци мушког пола писали су: „Када кажем 'мушкарци', наравно да мислим 'мушкарци и жене'.” Требало би да у истом стилу истакнем да када кажем Маркс, врло често мислим Маркс и Енгелс. Али однос између њих двојице је друга прича.

Захвалан сам Алексу Калиникосу, Филипу Карпентеру и Елен Мејксинс Вуд, који су прочитали скицу за ову књигу и упутили неке драгоцене критике и предлоге.

ЈЕДАН

С марксизмом је свршено. Можда је, евентуално, и био релевантан за свет фабрика и нереди због хране, рудара угља и димничара, опште беде и нагомиланих радничких класа. Али сигурно да нема никакве везе са све више бескласним, друштвено покретним, постиндустријским западњачким друштвима садашњице. То је уверење оних који су исувише тврдоглави, бојажљиви или живе у илузијама, да би прихватили да се свет променио заувек, у оба смисла тог израза.

То да је с марксизмом готово било би мелем за уши марксиста свугде. Могли би да престану с протестним маршевима и штрајкашким стражама, врате се крилу својих уцвелењених породица и уживају у вечери проведеној код куће уместо на још једном заморном састанку комитета. Марксисте не желе ништа више него да престану да буду марксисте. С обзиром на то, бити марксиста није нимало налик томе да сте будиста или милијардер. Више је као да сте лекар. Лекари су на страни створови који сами себе осујећују, сами себе остављају без посла тако што излече пацијенте, којима онда више нису потребни. Слично томе, задатак политичких радикала јесте да дођу до тачке у којој

више неће бити потребни, јер би њихови циљеви били достигнути. Они би тада били слободни да се уз наклон опросте, спале своје постере с ликом Че Геваре, поново се посвете виолончелу које су одавно запоставили и разговарају о нечему интригантнијем од азијског начина производње. Ако за двадесет година још буде било марксиста или феминисткиња, биће то жалостан призор. Марксизам би требало да буде строго привремена ствар, што је разлог због ког је свако ко улаже читав свој идентитет у њега промашио поенту. То да има живота и после марксизма јесте читава поента марксизма.

Постоји само један проблем у вези с овим иначе привлачним виђењем. Марксизам је критика капитализма – најпроницљивија, најригорознија, најсвеобухватнија критика своје врсте која је икад покренута. Такође је једина критика те врсте која је преобразила велике секторе земаљске кугле. Следи, дакле, да све док је капитализам и даље у оптицају, и марксизам мора да буде. Само тако што ће свог противника послати у пензију може и сам да оде у пензију. А последњи пут кад смо га видели, капитализам је изгледао живахно као и увек.

Већина критичара марксизма данас то не доводи у питање. Они пре тврде да се од Марксовог времена систем променио скоро до непрепознатљивости, те да је то разлог што његове идеје нису више релевантне. Пре него што детаљније испитамо ову тврдњу, вреди напоменути да је сам Маркс био савршено свестан вазда променљиве природе система који је оспоравао. Управо марксизму имамо да захвалимо на идеји о различитим историјским облицима капитала: трговачком, земљорадничком, индустријском, монополском, финансијском, империјалном, итд. Зашто би онда чињеница да је капитализам променио свој облик

последњих деценија дискредитовала теорију која промену види као његов суштински део? Осим тога, сам Маркс је предвидео слабљење радничке класе и вртоглав пораст чиновничког посла. Ово ћемо размотрити мало касније. Такође је предвидео такозвану глобализацију – необично за човека чија би мисао требало да буде застарела. Мада, можда је Марксова „архаичност” оно због чега је данас и даље релевантан. Оптужују га да је застарео поборници капитализма, који се великом брзином враћа на викторијанске ступњеве неједнакости.

Године 1976. веома много људи на Западу мислило је да марксизам расправља о оправданој ствари. Већ 1986. многи од њих нису више сматрали да је тако. Шта се тачно догодило у међувремену? Да ли је просто ствар била у томе да су ти људи сада закупљени гомилом тек проходалих малишана? Да ли је неко ново, епохално истраживање раскринкало марксистичку теорију као лажну? Да нисмо набасали на неки одавно изгубљени Марксов спис у коме признаје да је све била шала? Није реч о томе да смо на своје запрепашћење открили да је Маркс на платном списку капитализма. То је због тога што смо све време то и знали. Без Ерменове и Енгелсове фабрике у Солфорду, коју је поседовао отац Фридриха Енгелса, произвођач текстила, хронично сиромашни Маркс врло могуће не би ни опстао и писао полемике против произвођача текстила.

Нешто се одиста догодило у дотичном периоду. Од средине седамдесетих година двадесетог века па надаље западњачки систем је претрпео неке битне промене.³ Дошло је до преласка с традиционалне индустријске производње на „постиндустријску” културу конзумеризма, комуникација,

---

³ Премда неки марксисти сумњају колико су оне биле суштинске. Alex Callinicos, на пример, у: *Against Postmodernism*, (Cambridge, 1989), погл. 5.

информационих технологија и услужне индустрије. Мала, децентрализована, свестрана, нехијерархијска предузећа била су редовна појава. Укинута су административни прописи за тржишта, а покрет радничке класе био је изложен немилосрдном правном и политичком нападу. Традиционална класна лојалност била је ослабљена, док су локални, родни и етнички идентитети постајали све наглашенији. Политиком се све више управљало и манипулисало.

Нове информационе технологије одиграле су кључну улогу у растућој глобализацији система, будући да је шачица транснационалних корпорација распоредила производњу и инвестиције широм планете у потрази за најлакшом зарадом. Дobar део производње измештен је на локације у „неразвијеним” деловима света с ниским надницама, наводећи неке западњаке паланачких назора на закључак да је тешка индустрија потпуно нестала с планете. Масовне међународне миграције радне снаге уследиле су као последица ове глобалне покретљивости, а с њима и поновно оживљавање расизма и фашизма, док су сиромашни имигранти у великом броју притицали у економски напредније земље. Док су „периферне” земље зависиле од слабо плаћеног рада, приватизованих установа, драстично редуковане социјалне помоћи и надреално неправичних услова за трговину, необријани руководиоци из главних нација збацивали су кравате, раскопчавали крагне на кошуљама и узрујавали се због духовног благостања својих запослених.

Ништа од овога се није догодило зато што је капиталистички систем био безбрижан и полетан. Напротив, његов новопечени ратоборни став, попут већине облика агресије, потекао је из дубоке стрепње. Ако је систем постао маничан, то се догодило јер је био у латентној депресији. Оно што је више од свега покретало ову реорганизацију,

било је изненадно слабљење наглог послератног развоја. Појачана интернационална конкуренција обарала је стопе зараде, исцрпљујући инвестиционе изворе и успоравајући стопу развоја. Чак је и социјална демократија сад била исувише радикална и скупа политичка опција. На тај начин биле су извршене припреме да на сцену ступе Реган и Тачерова, који ће помоћи да се укине традиционална мануфактура, спута раднички покрет, допусти да се тржиште разулари, ојача репресивна моћ државе и заговара нова филозофија друштва позната као бесрамна похлепа. Измештање инвестиција из производне у услужну, финансијску и комуникациону индустрију представљало је реакцију на дуготрајну економску кризу, а не скок из старог лошег света у врли нови свет.

Упркос томе, сумњиво је да је већина радикала која је променила мишљење о систему између седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века то урадила просто јер је било мање предионица памука. Није их то навело да напусте марксизам скупа с зулуфима и тракама за косу, већ растуће убеђење да је режим којем су се супротставили напросто исувише тешко сломити. Нису илузије о новом капитализму, већ разочарање у могућност да се он промени, то што се показало као одлучујуће. Сигурно је било много бивших социјалиста који су рационализовали своје незнање тврдећи да ако се систем не може променити, онда ни не треба да буде промењен. Но, недостатак вере у алтернативу било је оно што се показало као пресудно. Због тога што је покрет радничке класе претрпео толике ударце и губитке, а политичка левица толико снажно одбачена, чинило се да је будућност нестала без трага. За неке на страни левице, пад совјетског блока крајем осамдесетих година двадесетог века служио је да продуби разочарање. Није

помогло што је најуспешнија радикална струја савременог доба – револуционарни национализам – до тог тренутка била малтене исцрпљена. Оно што је изродило културу постмодернизма, уз њено одбацивање такозваних великих приповести и победничко објављивање Краја историје, пре свега било је убеђење да ће сада будућност бити напосто више садашњости. Или, како је рекао један полетни постмодерниста: „Садашњост плус више опција”.

Дакле, оно што је изнад свега помогло да се дискредитује марксизам био је притајени осећај политичке немоћи. Тешко је одржати веру у промену када се чини да промена није на дневном реду, чак иако је то тренутак када морате да је одржите више од свега. На крају крајева, ако се не одупрете оном што је наизглед неизбежно, никада нећете сазнати колико је неизбежно било то неизбежно. Да су они малодушни успели да остану при својим бившим назорима још две деценије, били би сведоци капитализма толико ликујућег и непоколебљивог да му је 2008. године једва пошло за руком да банкомати на главним улицама раде. Такође би видели како читав континент јужно од Панамског канала одлучно прелази у политичку левицу. Крај историје је сада дошао до краја. У сваком случају, требало би да су се марксисти прилично навикли на пораз. Знали су они и за веће катастрофе од ове. Изгледи за победу у политици увек ће бити већи за систем на власти, ако ни због чега другог онда због тога што има више тенкова него ви. Но, због омамљујућих визија и узаврелих нада касних шездесетих година двадесетог века, овај пад је за оне који су преживели ту еру представљао горку пилулу.

Оно због чега је марксизам деловао неуверљиво, дакле, није било то што је капитализам „променио длаку“. По среди је било управо супротно. Била је то чињеница да је,

што се система тиче, била реч о послу као и обично, али чак и више него обично. Иронично, дакле, оно што је могло да се сузбије марксизам, такође је дало неку уверљивост његовим тврдњама. Био је гурнут на маргину јер је друштвени поредак коме се супротставио, далеко од тога да је постао умеренији и бенигнији, постао немилосрднији и екстремнији него што је пре био. И због тога је марксистичка критика била утолико примеренија. На глобалном нивоу капитал је био концентрисанији и грабежљивији него икад, а радничка класа се заправо повећала. Постајало је могуће замислити будућност у којој су се мегабогаташи склонили у своја наоружана и затворена насеља, док је отприлике милијарду становника сиротињских четврти у својим смрдљивим учерицама било окружено стражарским кулама и бодљикавом жицом. Тврдити у овим околностима да је с марксизмом свршено је заправо као да тврдите да је сузбијање пожара застарело јер су подметачи пожара постајали лукавији и сналажљивији него икад.

У наше време, како је Маркс предвидео, неједнакости у богатству су се драматично продубиле. Приход једног јединог мексичког милијардера данас једнак је зарадама седамнаест милиона његових најсиромашнијих сународника. Капитализам је створио више благостања него што је историја икад посведочила, али је цена – нарочито у милијардама људи готово у немаштини – била астрономска. Према Светској банци, 2,74 милијарде људи је 2001. живело на мање од два долара дневно. Предстоји нам вероватна будућност у којој државе с нуклеарним наоружањем ратују око оскудних ресурса; а та оскудица је углавном последица самог капитализма. По први пут у историји наш преовлађујући облик живота има моћ не само да рађа расизам и шири културни кретенизам, да нас тера у рат или нас у

гомили води у радне логоре, него и да нас збрише с планете. Капитализам ће се понашати штетно по друштво ако му се то исплати, а то сада може да значи људско уништење незамисливих размера. Оно што је била апокалиптична фантазија, данас није ништа више него трезвени реализам. Традиционални левичарски слоган „Социјализам или варварство” никад није био више горко прикладан, никад мање пуки реторички кићени израз. У овим страшним условима, како пише Фредрик Џејмсон, „Марксизам нужно мора поново постати истинит”.⁴

Упечатљиве неједнакости у богатству и моћи, империјално ратовање, појачана експлоатација, све репресивнија држава: иако све то карактерише свет данашњице, то су, такође, проблеми на које је марксизам утицао и које је промишљао током скоро два века. Очекивало би се, онда, да би могао да прочита садашњости неколико лекција. На самог Маркса нарочит утисак је оставио изузетно насилан процес којим је била успостављена градска радничка класа од сељака истераних са њихове земље у његовој другој домовини Енглеској – процес кроз који данас пролазе Бразил, Кина, Русија и Индија. Тристрам Хант истиче да се књига Мајка Дејвиса *Планета сиротињских четврти (Planet of Slums)*, која документује „смрдљиве планине гована” познате као сиротињске четврти које се могу наћи у данашњем Лагосу или Даки, може посматрати као модернизована верзија Енгелсовог *Положаја радничке класе у Енглеској*. Пошто Кина постаје радионица света, Хант коментарише: „посебне привредне зоне Гуангдунга и Шангаја као да сабласно подсећају на Манчестер и Глазгов четрдесетих година деветнаестог века”.⁵

⁴ Fredric Jameson, *The Ideologies of Theory* (London, 2008), стр. 514.

⁵ Tristram Hunt, „War of the Words“, *Guardian*, 9. мај 2009.

Шта ако није застарео марксизам, него управо капитализам? Још за време викотријанске Енглеске Маркс је сматрао да је тај систем већ изгубио снагу. Пошто је у време свог процвата потпомагао друштвени развој, сада је на њега деловао као терет. Он је видео капиталистичко друштво као преплављено фантазијом и фетишизмом, митом и идолатријом, ма колико се оно поносило својом савременошћу. Сама његова просвећеност – његова самозадовољна увереност у сопствену супериорну рационалност – била је нека врста сујеверја. Уколико је и био кадар за итекако запрепашћујући напредак, у једном другом смислу морао је много да се труди само да би остао ту где јесте. Коначно ограничење капитализма, једном је прокоментаришао Маркс, јесте сам капитал, чије је стално умножавање граница иза које не сме да одлута. Према томе, има нешто необично статично и репетитивно у вези с овим најдинамичнијим од свих историјских режима. Чињеница да његова суштинска логика остаје прилично константна јесте разлог што његова марксистичка критика остаје углавном основана. Само када би систем био истински у стању да се пробије изван својих сопствених граница, свечано уводећи нешто незамисливо ново, ствари не би више овако стајале. Али капитализам није способан да измисли будућност која ритуално не репродукује сопствену садашњост. Уз, нема потребе говорити, више опција...

Капитализам је довео до великих материјалних напредака. Али иако је овај начин органозовања наших послова имао много времена да покаже да је у стању да задовољи људске захтеве све одреда, чини се да није ближи томе да то и учини него што је икада и био. Колико дуго смо спремни да чекамо да уради то што се очекује? Зашто настављамо да гледамо кроз прсте миту да ће баснословно богатство

које ствара овај начин производње кад дође време постати доступно свима? Да ли би се свет односио према сличним тврдњама крајње левице са таквом љубазном, дај-да-саче-камо-па-ћемо-да-видимо стрпљивошћу? Десничари који признају да ће увек бити горостасних неправди у систему, али тако је како је и алтернативе су још горе, барем су искренији на свој безосећајни начин него они који проповедају да ће на крају све испасти како треба. Ако случајно има и богатих и сиромашних људи, као што случајно има и црних и белих, онда би предности имућних могле временом и да обухвате оне без новаца. Но, истаћи да неки људи живе у немаштини док други живе у благостању је заправо као да тврдите да на свету има и детектива и криминалаца. Тако и јесте; али то замагљује истину да детективи постоје *зато што* постоје криминалци...